

KÖNYVSZEMLE

Et in Arcadia Ego. A város és a debreceni polgárok
 (Szerkesztette Tankó Attila) A kiadást gondozta a Dr. Genersich Antal
 Alapítvány. Budapest – Debrecen – Beregszász 2022. 208 lap

A Tankó család egy híján 110 éve – amióta Tankó Béla (1876–1946), a szászvárosi gimnázium tanára, a kolozsvári egyetem magántanára, 2014-ben professzori kinevezést kapott a nem sokkal korábban alapított Debreceni Egyetemre –, folyamatosan jelen van városunk szellemi életében. Fia, ugyancsak Béla (1905–1974), szakítva az apa bölcsész (filozófiai) elkötelezettségével, a természettudományokat választotta, és a Debreceni Egyetemen a biokémia oktatásának és szervezeti egységének (tanszékének) megalapítója lett.

Az unoka, Tankó Attila az orvosi pályára fordult, s bár elkerült Debrecenből, kötődését a városhoz az édesapjáról elnevezett díj alapításával fejezte ki, amely eredetileg a Debreceni Orvostudományi Egyetem kiváló professzorait volt hivatva jutalmazni, hamarosan azonban – miután az egységes egyetem létrejött – össz-egyetemi díjjá vált, amelyet más tudományágak kutatói is elnyerhettek és el is nyernek.

Tankó Attila debreceni kötődését és a város iránt érzett megbecsülését fejezi ki az a kötet is, amely címében

Kazinczy elhíresült, a debreceni polgárok által, sértődékenységekben félremagyarázott, és ezért elutasított véleményét tükrözi, alcímével azonban máris a megbecsülést, a tiszteletet fejezi ki. A főcímet eredeti latin változatában a kötet hátsó borítóján található szöveg magyarázza. Kazinczy Csokonai márvány sírkövére javasolta a magyarra fordítva „Árkádiában éltem én is” feliratot, amiből a hely elnevezését a klasszikus műveltséghez kevésbé, a korabeli lexikon soraihoz azonban („marhalegelő, kiváltképp szamaraknak”) inkább ragaszkodó cívis polgárok sértőnek vélték. Hiába magyarázkodott Kazinczy utólag azzal, hogy a gazdagsága folytán tehetős Árkádia, mint a műzsák lakhelye is nevezetes, az idézet a várost megbélyegző megnyilatkozásként maradt fenn. (Az idézet és a magyarázkodás eredeti forrás helyét a kötet 193. lapján találhatjuk.) Az impozáns formában kiállított kötet azonban éppen azt igyekszik igazolni, hogy milyen kiválóságok éltek (és élnek) városunkban, és milyen környezetet tudtak maguk körül. A tetszetős címlapon a református kollégium egykori emblematikus professzorának, Hatvani Istvánnak az egyetem főépülete melletti parkban található ülőszobra, a református kollégium két nevezetes diákjának, Kölcsey Ferencnek és Arany Jánosnak a kollégium homlokzatán elhelyezett érc emléktáblája, valamint hat egykori diákjának az egyetem főépülete díszudvarán található márvány emléktáblája látható. A hátla-

pon Izsó Miklósnak a ma az Újváros-háza előtt álló egészalakos Csokonai szobra, és a mitológiai témákat kedvelő 17. századi francia festő, Nicolas Poussin (1594–1665), a kötet címevel azonos elnevezést viselő (Et in Arcadia ego, a magyar művészet-történet inkább Árkádiai pásztorok címen ismeri) festménye kapott helyet, a kötet címének már említett magyarázatával egyetemben. A Csokonai szobor városunkban közismert, ha tehát alkotóját nem nevezték meg, nem róható fel. A festmény azonban szélesebb körben aligha ismert, így nem ártott volna művészet és mélabús témáját – három pásztor egy leány társaságában egy sírkő feliratát szeretné megfejteni – felfedni, ami viszont sem itt, sem a belső szövegben nem történt meg.

A szerkesztő a kötet elején azokat a munkatársakat, önkénteseket sorolja fel, akik az anyaggyűjtésben, a kötet végén pedig azokat, akik a levéltári anyaggyűjtésben segítségére voltak. Magát a szöveget Polgár Sándornak, a debreceni Tóth Árpád Gimnázium egykori igazgatójának előszava vezeti be. Hivatkozik a szerkesztő, Igazgató Úr egykori tanítványa felkérésére, aminek nyomán lokálpatrióta érzése elsősorban az általa vezetett, s valóban az ország legjobb középiskolái közé emelkedett iskola sikereinek felvázolására ösztönözte. Az iskola diákjai közül számosan jutottak be a különféle diákversenyek, köztük az Országos Középiskolás Tanulmányi Verseny döntőibe, szereztek megbecsült he-

lyezést. Kötődésüket egykori iskolájukhoz – többek között – a megemlékezések és az évfordulós találkozókön való következetes megjelenésük is igazolhatja.

Maga a kötet két részre tagolódik. Első részében (7–79. lap) a kiválasztott nevezetes „polgárok” nevei és életrajzuk, lehetséges debreceni kötődésük többnyire rövid ismertetése sorakozik, a másodikban (80–201.) – általában archív képeslapok segítségével – a város nevezetes helyszíneit ismerhetjük meg. A képeket alapos (6 lap terjedelmű) névmutató követi, majd az utolsó lapon a kiadást támogató Dr. Genersich Antal Alapítvány munkatársainak (Tankó Attila ebben titkári szerepet tölt be), kuratóriumi tagjainak, valamint további, a kötet létrejöttét támogatóknak (így a levéltári anyaggyűjtésben segítők sorának) nevei következnek.

A két rész közül a másodikat tekinthetjük átgondoltabbnak, bár egyúttal talán kissé túlrészletezőnek is. A képek jegyzéke (196–201. lap) precízen 30 csoportba osztja őket, minden egyes csoportba nagyjából tucatnyi képet sorolva. Számot nem viselnek, összeadásuknak nem igazán láttam szükségét, az összeállító ugyanis láthatólag arra törekedett, hogy minél több képen mutassa be a város nevezetességeit, sokszor indokolatlan ismétlésekbe bocsátkozva. A gyűjtőnek (a recensens gyermekkorában – amikor a politika még a szomszédos „testvéri” szocialista országokba is szinte lehetetlenné tette a látogatást –, maga is szívesen szegődött a képeslapgyűjtők táborába),

a célja lehet egyfajta vélt „teljességre” való törekvés, Debrecen mégiscsak korlátozott számú nevezetességei mégis nehezen indokolják a képek ilyen tömegének a bemutatását. Az Aranybikát az e csoportnak szentelt egységben 13 képen láthatjuk (nemcsak a Nagytemplom tornyából szemlélhetjük kétszer is, hanem az épületet teljességében, továbbá utcafrontját jobbról, balról, majd részleteiben is ábrázolva), hogy majd az egyes közeli intézmények csoportjaihoz rendelt képeken újra feltűnjön. A fürdőt és környezetét (Vigadó, csónakázó tó) három csoportban 33 kép mutatja.

A képek között számos olyant is találhatunk, amely városunk ma már nem létező, és a legidősebbek emlékezetéből is eltűnt részleteit ábrázolja. Láthatjuk a Főutcán (akkor Ferenc József út, ma Piac utca) a Kistemplomot az 1907-i szélvihar által még le nem sodort toronysisakjával, az Arany Bika Szálló régi, a Hajós Alfréd által tervezett, és 1914-ben elkészült épület előtt itt álló régi egyemeletes épületét, a Nagytemplom és a Kollégium között egykor álló Szabadság szobrot. Talán az idősebbek még emlékezhetnek az állomáshoz közeli (Deák Ferenc utcai) nagy zsinagógára (két kép is van róla), vagy legalább annak maradványára (az épület a II. világháborúban az állomás előtti térséget ért bombatámadásban sérült meg), amely felújítva (Kodály Zoltán szerint) hangversenyek rendezésére is alkalmas lehetett volna, mégis lebontották. (Pedig hangverseny tartása, akár működő

zsinagógában is, nem ördögtől való gondolat, bizonyoság rá, hogy manapság a Kodály Filharmonia kamaraze-nei hangversenyein, a jóval kisebb Pásti utcai zsinagógában szorongunk.) Kép mutatja a terület – amin azután a Petőfi teret kialakították – romos állapotát is. Más képek a közelmúltra emlékeztetnek, mint az akkor Vörös Hadsereg útjának nevezett Piac utca eredeti elrendezését mutató képek, a kétoldalt, fasorok között futó villamos sínekkel (és a régi villamos szerelvényekkel), a Kálvin téri Udvarház kialakítását megelőzően, szinte a Nagytemplom árnyékában meghúzódó régi épületsor, és mások, mint a nem is olyan régen még meglévő csónakázó tó, amely persze akár nosztalgiát is ébreszthet a vizet nélkülöző városunkban adódó egykori kellemes időtöltésre emlékeztetve. A szerkesztőben fel is ébred ez a nosztalgia. Míg az egyes képcsoportok előtti rövid összefoglalók egy részét helytörténészek, vagy városkedvelő lokálpatrióták írták, esetleg az ő műveikből származnak (P. Szalay Emőke, Gaál Botond, Szögi László, Papp József, Sipka Sándor, a Nagytemplom méltatásában Fekete Károly püspök sorait olvashatjuk), addig másokat maga a szerkesztő látott el kedvesináló sorokkal, nem feledkezve meg utalni személyes élményeire. Így tudjuk meg, hogy az egykori Degenfeld (ma Dósa nádor) téren valamikor ügyességi autós versenyeket is rendeztek, s az egyiken, 1970-ben, kategóriájában T. A. egyetemi hallgató lett a második. Ha a betűk nem lennének

eléggé beszédeselek, a következő, első személyben tett megjegyzés („a serleget őrzöm”), eligazít a tisztázásban. Utal a színháznál vállalt egykori statisztá szereplésére, a városházánál arra, hogy tudatosan kikerülte az árka-dos részt, ha arra haladt. A szintén kortárs recenzens is emlékszik rá, hogy az árkádok alatti járdát annak idején „szekunda barlangnak” neveztük, mivel az áthaladás közeli (másnap) elégtelen osztályzatot vetített előre. És esik szó még a Nagy-erdei strandon megmártózó Marosán elvtársról, és filmbeli párhuzamáról a Tanú című filmben (kiemelve a Bástyá elvtársat játszó Both Béla debreceni kapcsolatait, beleértve a színész testvérének, Both György vegyészprofesszornak a szerkesztő felmenőjéhez, a biokémikus Tankó Bélához fűződő kapcsolatát), a szintén a strandon a férfiszemeket elbűvölő „tinilányokról”, akiknek tudatosan ismétlődő kihívó sétája idején még mintha a vízben úszók is elfelejtettek volna levegőt venni, a Csónakázó tó sekély vízébe fejest ugró, vagy a Pravda lapjai közé cigarettát sodró „felszabadító” szovjet katonákról, bizonyítva a kötet címét, hogy a szerkesztő valóban élt Árkádiában, s nyitott szemmel figyelte annak hétköznapijait is.

A „polgárok” felsorolása Péterffy Árpádnak – az 1996-i első Tankó Béla díjazottnak – előbb a díj átvételére vonatkozó emlékeivel, majd életpályájának bemutatásával kezdődik. Ezt – Virágos Márta korábbi munkáját felhasználva – a díj név-

adójának, a biokémikus Tankó Bélának szentelt sorok követik, hogy az ABC rendnek megfelelően következzenek a nevezetes „polgárok”. Róluk nincs külön jegyzék, számításom szerint egy híján éppen félszáz (49-en) vannak, de itt már nem feltétlenül világos, hogy többségük miért került közéjük. Összetételük nem feltétlenül egyezik a képeken, különösen a két borítólapon sugalmazottakkal, mert míg a borítókön a régebbi, 18–19. századok hírességeit, a képeslapokon pedig a 20. század Debrecenét láthatjuk, addig a „polgárok” néhány kivétellel (mint éppen Tankó Béla vagy Péterffy professzorok) ma is köztünk élnek, a Poussin képen látható pásztorok nevüket még hiába keresnék a sírköveken. De a képcsoportok magyarázatához hasonló szövegrész híján a válogatás más szempontjai sem derülnek ki. Ha a bemutatottakat indító Péterffy professzort követően azt várnánk, hogy a Tankó-díjasok élveznek elsőbbséget, végül ennek sem találjuk nyomát, az életrajzok között elenyésző a számuk, s elismeréseik között az érintettek sem feltétlenül említik elnyerését. Főleg tisztességben megőszült, általában velünk élő, többségükben hetvenes-nyolcvanas éveikben járó kortársaink nevével találkozhatunk. Fele részben orvosok (25 fő), köztük debreceni professzorok, itt tanult vagy innen elszármazott „földijeink”. A többiek lehetnek tudósok, közéleti szereplők, vállalkozók, többségüket akár személyesen is ismerhetjük,

előfordulásukat könnyebben megértjük, mások azonban szinte ismeretlenül jutottak be a sorba. Néha még a bemutatás adata is elavult, mint annál a vállalkozónál, aki azzal büszkélkedett, hogy megvette az Arany Bika épületét. (Az olvasó tekintsen el a konkrét nevek említésétől, hiszen egyetlen bemutatottat sem kívánhatunk kellemetlen helyzetbe hozni.) Tudjuk, hogy a Bika azóta a Matthias Corvinus Alapítvány tulajdonába került (erről a 84. lapon az olvasó is értesülhet), ami nyilván a felkért szereplő anyagának összeállítása után történt. A személyek bemutatása sem egységes, egy részük esetében – nyilván felkérés alapján – első személyben, önéletrajzra emlékeztetve történik, másoknál – külső szerzőre utalva – harmadik személyben, szinte lexikon formában. Sőt akad egy igen fiatal szereplő olyan bemutatkozása is, amely szinte állás-hirdetésre való pályázatnak tűnik. Bizony ennél a résznél nagyon elkelt volna a szerkesztői bevezető, a válogatás szempontjainak megadása, de akár a nevek tartalomjegyzékben való felsorolása is, ami ugyancsak hiányzik.

Ha pedig kifogásainknál tartunk, az egyes képek elemzése, magyarázata a rendezettebb második részben is lehetett volna alaposabb. Néha még a már szintén nem fiatal, a város történetét valamennyire ismerő recenziusnak is problémát okozott egyes képek (és a rajtuk lévő részletek) elhelyezése, ami a várost nem ismerőknek, de még a velünk élő fiatalabbaknak is problémát jelenthet.

És bizony a sok segítő és tanácsadó mellett nem ártott volna a várostörténet gazdag irodalmának lapjait is felütni, sőt az olvasót akár egy vázlatos irodalomjegyzékkel a további tájékozódásra bírni. Talán az olyan – az eredeti képeslapokon feltételezhetően így szereplő, de ma már inkább humorosnak mutatkozó, így legfeljebb idézőjelbe kívánczó – kifejezéseket is el lehetett volna kerülni, mint az „önjáró jármű”, a Debrecenben 1910 óta közlekedő villamos képe alatt. Ehhez folyóiratunk egyik régi tanulmánya is segítséget tudott volna nyújtani: Simonyi Alfonz: Lóvasút – gőzvasút – villamos vasút. A debreceni városi villamosvasút rövid története (Debreceni Szemle 2007/1. 82–104). A rövidéletű, mindössze négy évig (1902–1906 között) az Emlékkertben álló Szabadságszobor (helyére került a mai álló Bocskai szobor) történetéhez pedig Fazakas Gergely Tamás szintén a Szemlében megjelent cikke tudott volna segítséget nyújtani (Emlékezés az emlékezőkre. A gályarabok oszlopa és a debreceni reformátusság ünnepelési gyakorlata a 19–20. század fordulóján, Debreceni Szemle 2020/2. 148–157.).

Ha persze eltekintünk attól, hogy a Tankó Attila professzor által szerkesztett kötetet Klió, a történetírás

műzsája elvárásainak megfelelően kezeljük, hanem ennél könnyedebb műfajba soroljuk, bírálatunk is veszít érvényességéből. Ha nem a precíz, tudós magyarázatokat keressük, hanem a múlt érdekesebb, a kortársak múltó emlékezetével egyébként könnyen kihálásra ítélt elemekre akarunk rácsodálkozni, az Árkádiában éltem én is kötet olvasása bárkit le tud kötni, bárki felfokozott figyelemmel fogja benne olvasni az életleírásokat, és élvezettel fogja szemlélni a régi képeket, s nem kis mértékben fog örülni, ha valamilyen személyes ismerősre, vagy rég elfelejtett városképrészletre bukkan.

A kötet tehát végül – ha nehezen követhető elvek szerint, és kissé elmentmondásosan is állít emléket a város múltjának és jelen kiválóságainak –, fontos szerepet tölthet be történetünk megismertetésében. Gondoljunk arra, hogy idővel a benne szereplők és emlékezetük is a múlt részévé válik, s ez a kötet mindenkor megismerésüket fogja megkönnyíteni. Vegyük kézbe minél többben, és lapozgassunk bele.

íjf. Barta János

történész, professor emeritus
Debreceni Egyetem